

Цьомра В. Ю.<https://orcid.org/0000-0003-2331-9084>

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛІ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена комплексному дослідженню еволюції моделі правосуб'єктності юридичних осіб в умовах масштабної правової трансформації, зумовленої скасуванням Господарського кодексу України та набуттям чинності Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» № 4196-IX від 09 січня 2025 року. Реформування правового регулювання господарської діяльності в Україні розглядається не лише як технічна зміна нормативної бази, а як системна трансформація парадигми правосуб'єктності, що означає перехід від дуалістичної моделі цивільного та господарського законодавства до уніфікованої цивілістичної системи, орієнтованої на стандарти приватного права Європейського Союзу.

У статті проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення поняття та змісту правосуб'єктності юридичних осіб, сформовані в українській та зарубіжній правовій науці, зокрема концепції ототожнення правосуб'єктності з правоздатністю, підходи до її розуміння як поєднання правоздатності та дієздатності, а також більш широкі теорії, що включають деліктоздатність як самостійний елемент. Розглянуто фундаментальні теорії природи юридичної особи: теорію фікції, органічну теорію та теорії реального суб'єкта, а також їхній вплив на формування моделі правосуб'єктності в різних правових системах. Досліджено передумови та особливості дуалістичної системи приватного права України, що склалася після одночасного прийняття у 2003 році Цивільного та Господарського кодексів України.

Особлива увага приділяється аналізу конкретних наслідків реформи для двох принципово різних груп суб'єктів. Щодо юридичних осіб публічного права встановлено, що відбулась кардинальна зміна архітектури їхнього правового регулювання: обов'язкова корпоратизація державних і комунальних підприємств, заборона утворення нових юридичних осіб у формах, передбачених ГКУ, а також поступова заміна інститутів права господарського відання та оперативного управління узуфруктом. Щодо юридичних осіб приватного права констатується уніфікація нормативної основи їхньої діяльності та суттєве посилення ролі договірної правосуб'єктності, обсяг якої тепер визначається насамперед принципом свободи договору відповідно до норм Цивільного кодексу України.

Зроблено висновок, що здійснена правова трансформація є безпрецедентною за своїм масштабом та наслідками для вітчизняної правової системи. Водночас перехідний характер реформи в умовах воєнного стану породжує стан правової невизначеності для суб'єктів, що перебувають у процесі реорганізації. Визначено перспективи подальших наукових досліджень, пов'язані з розробленням цілісної доктрини правосуб'єктності юридичних осіб в умовах уніфікованого цивільного регулювання та порівняльно-правовим аналізом обраної Україною реформаторської моделі у контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: правосуб'єктність юридичних осіб, правова трансформація, скасування Господарського кодексу України, юридичні особи публічного права, договірна правосуб'єктність.

Постановка проблеми. Протягом останніх років українське суспільство живе в умовах постійної турбулентності та нестабільності. Абсолютно очевидною причиною такого становища є варварська та аморальна війна, яку розв'язав проти Української держави наш пів-

нічний сусід. Введення правового режиму воєнного стану, а також виклики, пов'язані із обороною нашої держави, збереженням її цілісності та суверенітету, ставлять нові завдання перед нашим суспільством в цілому та законодавцями зокрема щодо необхідності трансформації сус-

пільних та правових відносин і їх пристосування до вимог сьогодення.

Так, 28 лютого 2025 року набрав чинності Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (надалі закон № 4196-ІХ), який запустив процедуру реформування великого сектору національної економіки. Одним із ключових наслідків набуття чинності законом № 4196-ІХ є скасування Господарського кодексу України (ГКУ) (з 28.08.2025 року), а також внесенням змін до Цивільного кодексу України (ЦКУ) та ряду інших нормативно-правових актів, які регулюють діяльність юридичних осіб різних організаційно-правових форм [1]. Така масштабна реформа цілої галузі національного законодавства кардинально змінила архітектуру правового регулювання сфери господарської діяльності, а особливо правового становища юридичних осіб, як ключових учасників господарських правовідносин.

Такі глобальні законодавчі зміни у сфері регулювання господарської діяльності безпосередньо впливають форми та зміст правосуб'єктності юридичних осіб, а особливо юридичних осіб публічного права. Якщо ж вказані зміни для юридичних осіб приватного права переважно стосуються процесу здійснення ними господарської діяльності, то юридичні особи публічного права повинні пройти складні трансформаційні процеси, які безпосередньо впливатимуть на їхню правосуб'єктність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні наукові дослідження в сфері еволюції правосуб'єктності юридичних осіб після скасування ГКУ (з 28 серпня 2025 року) активно фокусуються на аналізі переходу від дуалістичної моделі приватного права до уніфікованої цивільно-правової парадигми. Зокрема, В. Щербина підкреслює, що скасування ГКУ призвело до фундаментальної трансформації архітектури регулювання, де ЦКУ стає основним джерелом, а спеціальні закони доповнюють його лише фрагментарно. Автор зазначає суттєві прогалини в регулюванні статусу юридичних осіб публічного права, оскільки ЦКУ практично не охоплює їх утворення та діяльності, що створює ризики правової невизначеності під час перехідного періоду.

Значну увагу в останніх публікаціях приділено практичним аспектам корпоратизації державних та комунальних підприємств. Л. Сіщук детально аналізує процес перетворення унітарних форм у господарські товариства (акціонерні товариства чи ТОВ), наголошуючи, що обов'язкова корпо-

ратизація протягом шести місяців (або ширшого перехідного періоду) спрямована на модернізацію корпоративного управління, підвищення прозорості та інвестиційної привабливості.

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із наслідками скасування ГКУ для регулювання суб'єктів господарювання. Р. Мкртчян, С. Попов та М. Стаднік досліджують трансформацію методологічних підходів до правового регулювання господарської діяльності після уніфікації законодавства, наголошуючи, що поєднання диспозитивних та імперативних методів у ГКУ мало самостійне правове значення, яке не може бути механічно відтворене виключно нормами ЦКУ. Б. Шуба та В. Джунь констатують, що попри значні недоліки ГКУ саме він забезпечував інституційну основу для визначення господарського права як самостійної галузі та господарсько-правової відповідальності як окремого її різновиду, а отже, скасування цього акту без належного нормативного заміщення породжує реальні правозастосовні ризики для учасників господарських відносин.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу правової трансформації, зумовленої скасуванням ГКУ та набуттям чинності Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», на еволюцію моделі правосуб'єктності юридичних осіб, виявлення системних змін у правовому регулюванні правосуб'єктності юридичних осіб публічного та приватного права, а також визначення теоретичних і практичних наслідків переходу від дуалістичної до уніфікованої цивільно-правової моделі правового регулювання господарської діяльності в Україні.

Методологічну базу дослідження становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), спеціально-юридичні (системний підхід, формально-логічний, порівняльно-правовий аналіз) та міждисциплінарні підходи (соціально-правовий, функціональний, контекстуальний аналіз).

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб юридична особа стала реальним учасником правовідносин, її «пуста» правова конструкція повинна бути наповнена реальним змістом. Саме правосуб'єктність «наповнює» юридичну особу правами, створює можливість мати та реалізовувати обов'язки, визначає хто і в якій формі буде визначати та втілювати волю конкретно визначе-

ного суб'єкта. Лише завдяки правосуб'єктності юридична особа відділяється від об'єктів правовідносин і стає їх суб'єктом.

Правосуб'єктність юридичних осіб є важливою правовою категорією як в окремих галузях права, так і на загальнотеоретичному рівні в цілому. Проте на законодавчому рівні цей інститут не знайшов свого єдиного визначення, а, наприклад, визначення поняття «юридична особа» дається через окремі складові поняття «правосуб'єктність», такі як право- та дієздатність.

В юридичній науковій літературі існують різні погляди на поняття та зміст правосуб'єктності. Так, деякі автори ототожнюють правосуб'єктність і правоздатність, визначаючи ці поняття як здатність мати права та обов'язки [2, с. 131]. Такі погляди були притаманні окремим вченим радянської школи права (С. Алексєєв, М. Агарков, С. Братусь та інші), а також деяким закордонним правовим системам. Низка інших вчених (Скаун О.Ф. та інші) доволі вузько трактують правосуб'єктність юридичних осіб, визначаючи її як поєднання право- та дієздатності [3, с. 358], і характеризують як здатність мати права, обов'язки та здійснювати їх [4, с. 150]. Цей підхід не зовсім відображає реальний внутрішній зміст такого складного правового явища як «правосуб'єктність». Технічне поєднання внутрішніх складників правосуб'єктності не робить його повноцінним явищем. Існують теорії, що, «“правосуб'єктність юридичної особи” та “правовий статус” – поняття не тотожні, оскільки правовий статус містить різноманітні елементи. Загалом під правовим статусом розуміється установлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків. У правовий статус входять такі елементи: 1) правосуб'єктність; 2) установлені законом права та обов'язки; 3) гарантії установлених прав; 4) відповідальність суб'єкта за невиконання обов'язків» [5, с. 141]. У той час, як складовими елементами правосуб'єктності юридичної особи, за твердженням цих же вчених, є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

Враховуючи різноманіття поглядів, можемо стверджувати, що єдине загальноприйняте теоретичне визначення поняття правосуб'єктності юридичної особи до цього часу відсутнє. В умовах частих нормативних змін відсутність єдиного теоретичного чи законодавчого визначення певного поняття може створювати значні прогалини у правозастосуванні.

В свою чергу, проблема правової природи юридичної особи є однією з фундаментальних

у теорії права, оскільки від визначення джерел та меж правосуб'єктності залежить модель участі організацій у цивільному обігу, їх відповідальність, майновий режим, корпоративне управління і навіть державна економічна політика. Протягом століть юридична наука виробила декілька підходів до пояснення самої сутності юридичної особи як суб'єкта права, які мають значний вплив на форми та зміст її правосуб'єктності. Найбільш значними серед них залишаються теорія фікції, органічна теорія та теорії реального суб'єкта. У сучасних процесах правової трансформації, зокрема в Україні, де відбувається зміна парадигми правосуб'єктності у зв'язку зі скасуванням Господарського кодексу України та наближенням до європейської моделі приватного права, порівняльний аналіз цих доктрин набуває не лише теоретичного, а й виразного практичного значення.

Так, теорія фікції розглядала юридичну особу як штучного суб'єкта права, який існує лише завдяки правовим прийомам та інструментам і створюється для юридичних цілей. Прихильники цієї теорії вважали, що правоздатність юридичної особи не дається від природи, а базується на нормі права. Теорія фікції отримала також широке поширення і в англо-американському праві, де юридична особа розглядалася як невидиме майнове утворення, яке існує лише з точки зору закону [6, с. 141].

Так звана органічна теорія відкидала фікцію, як форму існування юридичної особи, та розглядала останню, як живий організм, наділений, подібно людині, тілом, душею і волею. Як зазначає Воронюк О., «юридична особа здатна формувати та виявляти самостійну волю, яка визначається метою, заради якої створена юридична особа. Воля союзної особистості виражається індивідами, які є її органами. Тобто, через свої органи юридична особа реалізує свою правоздатність, отже юридична особа є дієздатною» [7, с. 73].

Вагомий прорив в розумінні сутності юридичної особи був зроблений в кінці XIX – початку XX століття. Особливістю нових правових поглядів цього часу став перехід до уявлень про юридичну особу як про реального суб'єкта. Юридичну особу почали розглядати в соціально-правовій площині як соціальний організм, який розвивається, змінюється та припиняє своє існування, тобто уподібнюється людині, а не як певну уявну конструкцію, що існує завдяки прийому юридичної техніки. Практично кожна з теорій юридичної особи як реального суб'єкта відкидає ідею стосовно її (юридичної особи) фіктивності.

Важливим напрацюванням основних напрямків концепції реального суб'єкта є вчення про те, що держава не створює чи дає дозвіл на утворення такого суб'єкта, а лише визнає його як нового учасника правовідносин, визнаючи його відокремлену правосуб'єктність від засновників чи представників, закріплюючи при цьому так званий явковий принцип створення юридичних осіб.

В Україні у 2003 році у зв'язку із одночасним прийняттям ЦКУ та ГКУ відбувся перехід до дуалістичної системи приватного права. І ЦКУ, і ГКУ одночасно були покликані регулювати приватно-правові відносини, хоча кожен із цих кодексів встановлював особливі форми та методи правового регулювання. Так, ЦКУ закріплював переважно диспозитивні форми, зокрема, вже в ст. 3 закріплено такі засади цивільного законодавства як свобода договору, свобода підприємницької діяльності, справедливість, добросовісність та розумність [8]. Основна ідея законодавця полягала у побудові моделі горизонтальних правовідносин, при яких всі їх учасники є рівними у правах та обов'язках.

В свою чергу, ГКУ встановлював баланс ринкового саморегулювання та державного регулювання, визнаючи економічну багатоманітність та права власності, одночасно забезпечуючи захист конкуренції та прав споживачів, причому головним завданням є створення стабільної правової основи для підприємництва, адаптованої до сучасних вимог та євроінтеграції. Враховуючи особливий суб'єктний склад, поєднання організаційних і майнових елементів, значною мірою регулювання з боку як держави, так і суб'єктів цих відносин, існування особливого господарсько-правового методу регулювання, який поєднував у собі диспозитивні та імперативні моделі, було цілком виправданим [9, с. 20]. Як зазначаються Шуба Б. та Джузь В., «незважаючи на значні недоліки ГК України ..., саме ГК України був основним регулятором господарських відносин, що, зокрема, підкріплював ідею визначення господарського права окремою галуззю права, сприйняття договорів між суб'єктами господарювання як господарських договорів, існування господарсько-правової відповідальності як окремого виду відповідальності» [10, с. 465].

Якщо ж аналізувати підхід ЦКУ та ГКУ щодо питання правового регулювання правосуб'єктності юридичних осіб, то варто зазначати, що він також суттєво відрізнявся. ЦКУ закладає загальні засади правового регулювання юридичних осіб як суб'єктів права, визна-

чає їхні загальні права та обов'язки, встановлює основні механізми реалізації та набуття цих прав та обов'язків. Ст. 80 ЦКУ визначає юридичну особу, як організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [8]. На відміну від фізичних осіб, у юридичних осіб правоздатність і дієздатність виникають та припиняються одночасно, а саме з моменту державної реєстрації і до моменту внесення запису про припинення до Єдиного державного реєстру.

Правосуб'єктність юридичних осіб у сфері господарювання регулювалась саме ГКУ, де використовувався термін господарська компетенція. ГКУ не використовував термін «правосуб'єктність» безпосередньо для юридичних осіб, натомість оперував поняттям суб'єкта господарювання. П. 1 ч. 2 ст. 55 ГКУ визначав суб'єкта господарювання – юридичну особу як господарську організацію, створену відповідно до ЦКУ, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку [11]. Ч. 2 закону № 4196-IX визначає суб'єктами господарювання учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законом [1].

Після скасування ГКУ правосуб'єктність юридичних осіб зазнала значних трансформацій. Якщо ж правове регулювання утворення та діяльності юридичних осіб приватного права зазнало відносно незначних змін, то архітектура регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права була повністю змінена.

Юридичні особи публічного права – це суб'єкти, створені в розпорядчому порядку державою чи органами місцевого самоврядування для виконання функцій публічної влади або надання суспільно значущих послуг (наприклад, органи влади, казенні підприємства, комунальні чи державні підприємства). Їх правосуб'єктність традиційно мала особливості: спеціальна правоздатність, майно на праві оперативного управління чи господарського відання, обмежена автономія. Як зазначає О.О. Посикалюк, «поняття “юридичні особи публічного права” охоплює достатньо широке коло юридичних осіб з надто відмінним

правовим статусом, серед яких юридичні особи, які можуть здійснювати владні повноваження, так і ті, що не можуть здійснювати владні повноваження; які як визнаються суб'єктами господарювання, так і ті, що не належать до суб'єктів господарювання; діяльність яких спрямована на одержання прибутку, так і ті, що не мають на мені отримання прибутку» [12, с. 49]. Саме для юридичних осіб публічного права, а зокрема, суб'єктів господарювання, у зв'язку із скасуванням ГКУ, відбулись найбільш значні зміни у архітектурі їхнього правового регулювання, зокрема:

– *Відбувся повний перехід регулювання на підставі норм ЦКУ та спеціальних законів.* Скасування ГКУ знаменує фундаментальну трансформацію архітектури правового регулювання господарської діяльності юридичних осіб публічного права. З 28 серпня 2025 року втрата чинності ГКУ зумовлює уніфікацію нормативної бази, за якої основним джерелом регулювання стає ЦКУ у поєднанні зі спеціальними законами. Такий підхід покликаний усунути дуалізм цивільного та господарського законодавства, що існував з 2004 року, та повинен сприяти гармонізації національного права з європейськими стандартами. Проте, багато унікальних норм ГКУ, які відсутні в цивільному законодавстві, були втрачені. ЦКУ практично не зачіпає питань правового регулювання утворення та діяльності юридичних осіб публічного права [13, с. 10].

– *Обов'язкова корпоратизація державних і комунальних підприємств.* Так, ст. 14 закону №4196-IX передбачає, що протягом шести місяців з дня введення в дію цього закону учасники (засновники) підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності приймають рішення про припинення підприємства (крім державних некомерційних підприємств), єдиним учасником (засновником) якого є держава, а уповноважений орган місцевого самоврядування може прийняти рішення про припинення підприємства, єдиним учасником (засновником) якого є територіальна громада (територіальні громади). При цьому такі підприємства повинні бути або ліквідовані або перетворені у господарські товариства. Наприклад, державне комерційне підприємство, казенне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) у статутному капіталі якого належать державі, або в державне некомерційне товариство, а комунальне комерційне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеже-

ною відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) якого належать відповідній територіальній громаді, або в комунальне некомерційне товариство. Корпоратизація спрямована на модернізацію управління державним майном, підвищення прозорості, інвестиційної привабливості та відповідності міжнародним стандартам корпоративного управління. Як зазначає Сішук Л., «процес перетворення державних підприємств у господарські товариства має метою покращення корпоративного управління державною власністю в ринкових умовах та забезпечення прозорості діяльності всередині товариств, але тільки належний механізми регулювання та посиленій контроль з боку держави зможуть дати гарантії для ефективного їх функціонування, що стануть вивірені часом і практикою застосування» [14, с. 96–97].

– *Заборона створення нових «підприємств» публічного права.* Ще одним важливим кроком у процесі реформування сфери регулювання господарської діяльності є заборона створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державного підприємства (державного комерційного підприємства, державного некомерційного підприємства, казенного підприємства), комунального підприємства (комунального комерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства), спільного комунального підприємства, приватного підприємства, іноземного підприємства, дочірнього підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації. За задумом законодавця законом впроваджується так званий «закритий перелік» юридичних осіб – товариств та кооперативів. У свою чергу, державні та комунальні унітарні підприємства протягом перехідного періоду мають бути перетворені в акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю [15, с. 144]. Крім того, обмежуються зміни в Єдиному державному реєстрі щодо діючих підприємств публічного права: дозволені лише реєстраційні дії, пов'язані з перетворенням, злиттям, приєднанням, ліквідацією або зміною суб'єкта управління. Ця норма сприяє поступовому витісненню радянських моделей управління майном та переходу до сучасних корпоративних структур, підвищуючи ефективність використання публічних ресурсів.

– *Поступова заміна господарського відання та оперативного управління.* Реформа передбачає поступову ліквідацію інститутів права господарського відання (для комерційних суб'єктів) та права оперативного управління (для неко-

мерційних), які становили основу майнового режиму унітарних підприємств за ГКУ. Так, закон № 4196-ІХ дає визначення понять право господарського відання та право оперативного управління, проте одночасно встановлює, що статті, в яких закріплено ці положення, втрачають чинність через три роки з дня введення в дію цього Закону. Одночасно вводиться нове поняття для українського законодавства – узуфрукт. Наприклад, ст. 60-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлює, що узуфрукт комунального майна або право особистого безоплатного володіння і користування комунальним майном є речовим правом на комунальне майно для узуфруктаріїв – органів місцевого самоврядування, комунальних організацій (установ, закладів), комунальних некомерційних товариств та інших юридичних осіб, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є територіальна громада [16]. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» дає аналогічне за змістом визначення узуфрукта державного майна.

В свою чергу, правосуб'єктність юридичних осіб приватного права також зазнала трансформації та змін, хоч і не таких значних як для юридичних осіб публічного права. Уніфікація моделі правосуб'єктності суб'єктів приватного права є одним із центральних наслідків скасування ГКУ. Реформа спрямована на подолання дуалізму цивільного та господарського законодавства, забезпечення єдиної правової основи для всіх суб'єктів підприємницької діяльності та гармонізацію з європейськими стандартами приватного права.

Одним із найбільш значних наслідків такої правової трансформації для суб'єктів приватного права є заборона утворення будь-яких юридичних осіб в організаційно-правовій формі підприємства. Така заборона усуває застарілі та специфічні «господарські» форми, які мали обмежену правосуб'єктність і особливий майновий режим за ГКУ, та переводить акцент на універсальні форми, передбачені ЦКУ та спеціальними законами, зокрема господарські товариства (основний акцент саме на товариствах з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариствах). В даному контексті варто зазначити, що правовий статус організаційно-правової форми підприємства (приватного, дочірнього та інших) був практично нерегульований, на відміну від таких форм господарських товариств як товариство з обмеженою відповідальністю чи акціонерне товариство,

утворення та діяльність яких врегульована спеціальними законами. Тому, здійснення діяльності юридичними особами, створеними у організаційно-правовій формі підприємства (приватного підприємства, підприємства з іноземними інвестиціями, підприємства об'єднання громадян та інших), засновники, виконавчий орган та саме підприємство зустрічалося із рядом проблем, пов'язаних із відсутністю належного правового регулювання.

Так, наприклад, українські суди у своїх рішеннях часто звертали увагу на проблему застосування правових норм, які б регулювали діяльність підприємств. Наприклад Велика палата Верховного суду в постанові від 29 червня 2021 року у справі № 916/2813/18 зазначає: «8.14. Приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці, а також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи (частина перша статті 113 цього ж Кодексу). 8.15. Частиною першою статті 63 ГК України передбачена класифікація підприємств за ознакою форми власності. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 11.06.2019 у справі № 917/1338/18 (провадження № 12-23Гс19) погодилась із висновком, сформульованим у постанові Верховного Суду від 03.10.2018 у справі № 917/1887/17, що характеристика юридичної особи як приватного підприємства – це характеристика того, на підставі якої власності його створено. 8.16. Отже, приватне підприємство – це не окрема організаційно-правова форма юридичної особи, а класифікуюча ознака юридичних осіб залежно від форми власності» [17]. Тобто, Велика палата Верховного Суду поставила під сумнів існування такої організаційно-правової форми господарювання як приватне підприємство, а разом з тим, фактично, вказала на помилковість її вибору під час заснування самого підприємства.

Іншою суттєвою зміною у структурі загальної правосуб'єктності юридичних осіб приватного права є значене посилення ролі договірної правосуб'єктності. В даному випадку доречно пояснити, що під «договірною правосуб'єктністю» необхідно розуміти не здатність суб'єктів укладати та реалізовувати договори, угоди контракти тощо, а саме місце та роль договору як важливого інструменту для формування правосуб'єктності будь-яких суб'єктів правовідносин. У сучасній доктрині цивільного права України договірна

правосуб'єктність розуміється не лише як похідна категорія від загальної цивільної правоздатності та дієздатності (статті 91-92 ЦКУ), а як особливий вид правосуб'єктності, межі та зміст якої визначаються та встановлюються самими суб'єктами права в процесі формування договірних відносин. Такий підхід ґрунтується на фундаментальному принципі свободи договору (ст. 627 ЦКУ), що забезпечує автономію волі учасників цивільного обороту. Саме після скасування ГКУ відбулася повна уніфікація регулювання договірних відносин у цивільному та господарському обороті під нормами ЦКУ. Це посилило роль автономії волі, оскільки раніше імперативні вимоги ст. 180 ГКУ (щодо обов'язкового погодження предмета, ціни та строку як істотних умов) поступилися місцем ст. 638 ЦКУ, де істотними є лише умови про предмет, умови, визнані такими законом для певного виду договору, а також умови, щодо яких за заявою хоча б однієї сторони має бути досягнуто згоди (суб'єктивний критерій).

Таким чином, суб'єкти отримали ширшу можливість самостійно визначати рамки власної договірної правосуб'єктності, включаючи обсяг прав та обов'язків, обмеження відповідальності (за умови добросовісності та розумності, ст. 614, 623 ЦКУ), додаткові зобов'язальні конструкції. Проте автономія волі не є абсолютною. Межі договірної правосуб'єктності встановлюються імперативними нормами закону (ст. 6 ЦКУ), принципами добросовісності, розумності та справедливості (ст. 3 ЦКУ), а також публічним порядком і моральністю (ст. 203 ЦКУ). Договірні обмеження, що грубо порушують ці принципи (наприклад, повне виключення відповідальності за умисел або грубу недбалість), можуть бути визнані недійсними (ст. 215–216 ЦКУ).

Уніфікація договірного права сприяла зменшенню колізій між цивільним і господарським законодавством, підвищенню гнучкості договірних конструкцій та посиленню ролі свободи договору. Водночас це вимагає від суб'єктів чіткого формулювання «заявлених» істотних умов у пропозиціях та акцептах, а також обережного підходу до обмежень відповідальності.

Договірна правосуб'єктність виступає ключовим механізмом реалізації принципу автономії волі в умовах уніфікованого цивільного регулювання, дозволяючи суб'єктам самостійно формувати правові рамки своїх відносин. Водночас її межі, встановлені законом і судовою практикою, забезпечують баланс між свободою договору та захистом публічних інтересів, добросовісності

учасників обороту. Подальший розвиток цієї категорії залежатиме від еволюції судової практики та адаптації бізнесу до нових реалій після скасування Господарського кодексу України.

Правова трансформація, започаткована Законом № 4196-ІХ та пов'язаним з ним припиненням дії ГКУ, становить собою не лише технічне усунення дуалізму приватного права, а й глибокий зсув у парадигмі правосуб'єктності юридичних осіб. Перехід від спеціальної (обмеженої) правоздатності та господарської компетенції до універсальної моделі, заснованої на принципах ЦКУ, знаменує відхід від спадщини унітарних форм з особливими майновими режимами (господарське відання, оперативне управління) на користь корпоративних структур, що ґрунтуються на автономії волі, свободі договору та відповідальності в межах статутного капіталу. Така зміна суттєво посилює договірну правосуб'єктність як самостійний механізм саморегуляції правового статусу суб'єктів, водночас створюючи виклики для юридичних осіб публічного права, чия діяльність традиційно була тісно пов'язана з імперативними публічно-правовими функціями та обмеженою автономією. У цьому сенсі реформа є не ізольованим актом, а частиною ширшої цивілізаційної траєкторії наближення українського права до континентальної європейської моделі, де юридична особа дедалі більше розглядається як реальний, а не фіктивний учасник обігу з чітко визначеною внутрішньою організаційною волею.

Разом з тим, описані трансформаційні процеси не є позбавленими ризиків і суперечностей. Обов'язкова корпоратизація державних та комунальних підприємств, заборона створення нових унітарних форм, поступова заміна застарілих речових прав на узуфрукт, а також посилення ролі автономії волі в договірних конструкціях приватних суб'єктів створюють перехідний період підвищеної правової невизначеності. Відсутність єдиного легального визначення правосуб'єктності юридичної особи, фрагментарність регулювання окремих аспектів у спеціальних законах та потенційні прогалини в правозастосовній практиці можуть призвести до тимчасового послаблення стабільності господарського обігу, особливо в секторі публічної власності. Водночас саме цей період відкриває вікно можливостей для судової практики та доктрини уточнити зміст і межі правосуб'єктності в умовах уніфікованого цивільного регулювання, зокрема щодо балансу між свободою договору та публічним інтересом, добросовісністю та захистом слабшої сторони.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що правова трансформація, зумовлена скасуванням ГКУ та набуттям чинності Законом № 4196-IX, спричинила системну зміну архітектоніки правосуб'єктності юридичних осіб в Україні. Ця трансформація не є лише технічним перерозподілом нормативного регулювання між кодексами, вона означає перехід від дуалістичної моделі, що поєднувала цивільно-правові та господарсько-правові інститути, до уніфікованої цивілістичної парадигми. У контексті такого переходу правосуб'єктність юридичних осіб набуває нового змістовного наповнення: вона перестає бути категорією, закріпленою в різних галузях законодавства з принципово різними правовими режимами, і перетворюється на єдину універсальну властивість суб'єкта права, що визначається передусім нормами ЦКУ та спеціальних законів. При цьому особливого значення набуває розмежування між правосуб'єктністю юридичних осіб публічного та приватного права, яке після скасування ГКУ потребує нового доктринального осмислення та законодавчого уточнення, адже ЦКУ традиційно орієнтований на регулювання відносин приватноправового характеру і не завжди здатен повноцінно замінити спеціальний господарсько-правовий інструментарій.

Найбільш кардинальних змін в процесі правової трансформації зазнала правосуб'єктність юридичних осіб публічного права, які тривалий час функціонували в особливому правовому режимі, заснованому на інститутах господарського відання та оперативного управління. Обов'язкова корпоратизація державних і комунальних підприємств, заборона утворення нових юридичних осіб у формах, передбачених ГКУ, та поступова заміна речово-правових титулів на узуфрукт фактично означають деконструкцію класичної моделі

публічно-правової правосуб'єктності, успадкованої з радянського правопорядку, та її заміну корпоративно-правовою моделлю. Водночас перехідний характер реформи, обумовлений необхідністю функціонування держави в умовах воєнного стану, породжує значну правову невизначеність: суб'єкти господарювання, що перебувають у процесі перетворення, опиняються у стані «проміжної» правосуб'єктності, що не завжди відповідає критеріям правової визначеності та стабільності цивільного обігу. Вирішення цієї проблеми потребує як оперативного законодавчого реагування, так і формування єдиної судової практики, яка б орієнтувала учасників господарських відносин у нових правових реаліях.

Перспективи подальших наукових досліджень у цій галузі пов'язані насамперед із необхідністю розроблення цілісної доктрини правосуб'єктності юридичних осіб в умовах уніфікованого цивільного регулювання. Особливої уваги заслуговують питання теоретичного розмежування загальної та спеціальної правосуб'єктності в контексті нового законодавства, з'ясування меж договірної правосуб'єктності в умовах посиленої ролі принципу свободи договору, а також дослідження правового статусу юридичних осіб, що проходять процедуру корпоратизації в перехідний період. Не менш актуальним є порівняльно-правовий аналіз обраної Україною моделі трансформації у зіставленні з досвідом держав-членів ЄС, які свого часу здійснювали аналогічні реформи у процесі приєднання до єдиного правового простору. Відповідь на ці питання матиме не лише теоретичне, але й суттєве практичне значення для забезпечення ефективного функціонування оновленої системи правосуб'єктності юридичних осіб в Україні після завершення перехідного періоду.

Список літератури:

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 28.01.2026).
2. Донченко О., Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 131–138. <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2331> (дата звернення: 03.02.2026).
3. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.
4. Чалий Ю. Правосуб'єктність юридичних осіб: окремі проблемні аспекти. *Право та безпека*. 2021. Т. 83. № 4. С. 149–155. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.15> (дата звернення: 03.02.2026).
5. Парасюк В., Парасюк М. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 2. С. 139–145. URL: <https://dspace.lvdvvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2401/1/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення: 04.02.2026).
6. Баб'юк М. Основні теорії юридичних осіб та їх вплив на розвиток вищих навчальних закладів. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 6 (24). С. 37–45. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>

cgi-bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jnn_2013_3_6.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

7. Воронюк О. Генезис уявлень про юридичну особу як суб'єкта права. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 70–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_2_15 (дата звернення: 06.02.2026).

8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.02.2026).

9. Мкртчян Р., Попов С., Стаднік М. Методи регулювання господарських відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2025. №. 74. С. 19–23. <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.74.4> (дата звернення: 07.02.2026).

10. Шуба Б., Джузь В. Господарське право в Україні в умовах трансформаційних змін законодавства: правові реалії та наслідки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №. 5. С. 464–466. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/104> (дата звернення: 08.02.2026).

11. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 11.02.2026) (втратив чинність 28.08.2025 року).

12. Посикалюк О.О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 46–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_7 (дата звернення: 11.02.2026).

13. Щербина В. Формування законодавства щодо регулювання комерційної діяльності в Україні. *Особливості правового забезпечення господарської діяльності у зв'язку із скасуванням Господарського кодексу України* : зб. матеріалів Науково-практ. круглого столу, м. Київ, 9 квіт. 2025 р. 2025. С. 10–16. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/1067> (дата звернення: 13.02.2026).

14. Сіщук Л. Особливості перетворення підприємств державного сектора економіки у господарські товариства. *Особливості правового забезпечення господарської діяльності у зв'язку із скасуванням Господарського кодексу України* : зб. матеріалів Науково-практ. круглого столу, м. Київ, 9 квіт. 2025 р. 2025. С. 92–97. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/1067> (дата звернення: 13.02.2026).

15. Гевко В. Юридичні особи у перехідний період та після нього. *Особливості правового забезпечення господарської діяльності у зв'язку із скасуванням Господарського кодексу України* : зб. матеріалів Науково-практ. круглого столу, м. Київ, 9 квіт. 2025 р. 2025. С. 144–149. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/1067> (дата звернення: 13.02.2026).

16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР : станом на 20 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

17. Постанова Великої палати Верховного Суду від 29.06.2021 у справі №916/2813/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98531899> (дата звернення: 24.02.2026).

Tsomra V. Yu. EVOLUTION OF THE LEGAL PERSONALITY MODEL OF LEGAL ENTITIES UNDER THE CONDITIONS OF LEGAL TRANSFORMATION

The article is devoted to a comprehensive study of the evolution of the legal personality model of legal entities under the conditions of large-scale legal transformation caused by the abolition of the Commercial Code of Ukraine and the entry into force of the Law of Ukraine «On the Peculiarities of Regulating the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms during the Transitional Period and Associations of Legal Entities» №. 4196-IX of January 9, 2025. The reform of the legal regulation of economic activity in Ukraine is considered not merely as a technical change of the regulatory framework, but as a systemic transformation of the legal personality paradigm, signifying a transition from the dualistic model of civil and commercial legislation to a unified civil law system oriented towards the standards of private law of the European Union.

The article analyzes the main doctrinal approaches to defining the concept and content of the legal personality of legal entities, formed in Ukrainian and foreign legal science, including concepts equating legal personality with legal capacity, approaches to its understanding as a combination of legal capacity and active capacity, as well as broader theories that include delictual capacity as an independent element. The fundamental theories of the nature of a legal entity: the fiction theory, the organic theory, and the theories of a real subject, and their influence on the formation of the legal personality model in various legal systems are examined. The prerequisites and features of the dualistic system of private law in Ukraine, which emerged after the simultaneous adoption of the Civil Code and the Commercial Code of Ukraine in 2003, are investigated.

Particular attention is paid to analyzing the specific consequences of the reform for two fundamentally different groups of entities. With regard to legal entities of public law, it is established that a fundamental change in the architecture of their legal regulation has occurred: mandatory corporatization of state and municipal

enterprises, prohibition on the establishment of new legal entities in the organizational forms provided for by the Commercial Code, and the gradual replacement of the institutions of the right of economic management and operational management with usufruct. With regard to legal entities of private law, a unification of the normative basis of their activities is noted, along with a significant strengthening of the role of contractual legal personality, the scope of which is now determined primarily by the principle of freedom of contract in accordance with the norms of the Civil Code of Ukraine.

It is concluded that the legal transformation carried out is unprecedented in its scale and consequences for the domestic legal system. At the same time, the transitional nature of the reform under martial law gives rise to a state of legal uncertainty for entities undergoing reorganization. Prospects for further research are identified, related to the development of a coherent doctrine of legal personality of legal entities under unified civil regulation and a comparative legal analysis of Ukraine's chosen reform model in the context of European integration processes.

Keywords: *legal personality of legal entities, legal transformation, abolition of the Commercial Code of Ukraine, legal entities of public law, contractual legal personality.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026